

Recenzja

Paulina Litka

Biogram: Paulina Litka (ur. 1991) – absolwentka studiów historycznych Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (specjalność edytorsko-redaktorska i dziedzictwo historyczne regionu). Obecnie uczestniczka studiów doktoranckich Wydziału Humanistycznego UMCS (Zakład Metodologii Historii), temat przygotowywanej rozprawy doktorskiej: *Mesjanizm polski w funkcji mitu historiograficznego. Od tradycji XIX-wiecznej po współczesny dyskurs publiczny*. Przewodnicząca Koła Metodologicznego Historyków UMCS Lublin. Wybrane zainteresowania naukowe: historia Polski XIX wieku, metodologia historii, edytorstwo naukowe i techniki redakcyjne.

1 Jacek Szymala, *Film – Historia – Turystyka*, Kraków 2016, ss. 185.

W jaki sposób może być przedstawiony krajobraz Syberii? Co możemy powiedzieć o serialowej królowej Bonie? Czy zamki w Olesku i Podhorcach mogą być ciekawymi miejscami realizacji filmów historycznych? A co można z kolei powiedzieć na temat kina czarnogórskiego w kontekście historii, filmoznawstwa i turystyki lub odnośnie kultury baroku w filmie?

Powyższe pytania to tylko niektóre, wybrane problemy, jakie zostały poruszone w pracy Jacka Szymala (doktora nauk humanistycznych w zakresie historii, historyka wizualnego, kulturoznawcy) *Film – Historia – Turystyka*, a które odnoszą się do szerokiego kręgu historii, kina oraz turystyki w dyskursie naukowym. Zastanawiające przy tym jest pytanie o to, w jaki sposób identyfikować te wszystkie trzy „elementy nauki”: historię, film i turystykę, aby były niezwykle inspirującym polem badawczym w aspekcie m.in. historii alternatywnej.

Publikacja składa się z ośmiu artykułów mających zróżnicowany profil, z których każdy może (choć nie musi) być osobnym problemem badawczym. Na całość złożyły się: *Krajobraz Syberii w dwóch polskich pamiętnikach z XVIII w.*, *Królowa Bona w serialu*

Janusza Majewskiego, Zamki w Olesku i Podhorcach jako obiekty turystyczne i miejsca realizacji filmów historycznych, Wizualizacja baroku w realizacjach Wytwórni Filmów Oświatowych, Filmowy portret ojca królowej Marii Kazimiery d'Arquien Sobieskiej, Na Zachodzie bez zmian. Historia, powieść, film, Kino czarnogórskie. Rys historyczny i atrakcyjność turystyczna oraz Historia w kinie. Z praktyki dydaktycznej. Autor podkreśla, że „jej projektowanym adresatem jest nie tylko grono specjalistów w trzech dziedzinach wymienionych w tytule. (...) wydawnictwo adresowane jest też do wszystkich związanych z turystyką, głównie turystów, a także przewodników, pilotów i organizatorów turystyki. Może również być traktowane jako podręcznik studentów takich kierunków i specjalności jak historia wizualna, turystyka historyczna, historia w przestrzeni i innych”¹.

Celem pierwszego szkicu (który nie dotyczy kina) – *Krajobraz Syberii w dwóch polskich pamiętnikach z XVIII w.* jest najpierw przybliżenie problematyki, definicji krajobrazu, w dalszej kolejności – problemu wykorzystywania kategorii krajobrazu w odniesieniu do XVIII-wiecznych relacji z

¹ Ze Wstępu publikacji: J. Szymala, *Film – Historia – Turystyka*, Kraków 2016, s. 7-8.

podróży. J. Szymala przywołuje wszelkie definicje krajobrazu odwołując się do prac, tj.: S. Pietraszko, *Studia o kulturze*, Sylvia Plath, *Szklany klosz*, E. M. Remarque, *Na Zachodzie bez zmian*, J. Kondracki, *Podstawy regionalizacji fizycznogeograficznej*, G. Simmel, *Most i drzwi. Wybór esejów*, H. Chmal, *Ochrona krajobrazu jako przedmiot planowania przestrzennego i badań naukowych*, J. Flis, *Wstęp do geografii fizycznej*, A. Żal-Kędzior, *Obraz Ziemi Świętej w polskim piśmiennictwie geograficznym i podróżniczym osiemnastego wieku*, T. Szczęsny, *Ochrona przyrody i krajobrazu*, B. Rok, *Badania nad problematyką podróżowania w czasach wczesnonowożytnych*, W. Wilczyński, *Idea przyrody w historii myśli geograficznej*, Yi-Fu Tuan, *Przestrzeń i miejsce*, M. Dobrowolska, *Dynamika krajobrazu kulturalnego*, A. Nobis, *Zmiana kulturowa. Między historią i ewolucją*. Dla ciekawości warto przywołać kilka innych publikacji, które są poświęcone nie tylko definicji krajobrazu *stricto*, ale stanowią ogólny wgląd co do jego kształtowania się (traktując go jako obiekt badawczy), kulturowego podejścia czy też kwestii przynależności do niego, a które to prace mogą posłużyć czytelnikowi do przyszłych badań pod kątem zależności między

krajobrazem a ujmowaniem go/wykorzystywaniem w filmoznawstwie (aspekt historyczny) lub w kontekście samej turystyki regionu². Interesujące dla badacza (zajmującego się m.in. wzajemnym uzależnieniem świata człowieka od przyrody, powiązaniem geografii z historią, problemem czasu i przestrzeni) mogą okazać się poglądy geografa niemieckiego, Carla Rittera, który „przy ocenie zjawisk w przestrzeni wprowadził metodę porównawczą oraz umiejętność wyjaśnienia wydarzeń historycznych przyczynami przyrodniczo-geograficznymi. Łącząc geografę z historią zdawał sobie sprawę, że każde zjawisko rozwija się zarówno w przestrzeni, jak i w czasie. Dla antropogeografii ritterowskiej zdarzenia indywidualne miały znaczenie drugorzędne. Jej celem było poznanie przyczyn, tendencji i skutków w wymiarze homogenicznym (wszechziemskim), odniesionym do przyrody i do człowieka”³ lub koncepcje Carla Trolla (o którym wspomina Autor), który wprowadził do nauki pojęcie „ekologia krajobrazu”⁴. J. Szymala porównuje, analizuje wspomnienia zesańców (Ludwika Sienickiego i Józefa Kopcia) na Syberię⁵, zauważa, że nie są one jednolite pod względem gatunkowym.

² Zob., np.: S. Kulczyk, *Krajobraz i turystyka. O wzajemnych relacjach* (krajobraz jako przedmiot badań geografii turystyki, przestrzeń, środowisko i miejsce – koncepcje badawcze, krajobraz – zasób, walor czy atrakcja turystyczna?, zakresy pojęcia „krajobraz”, dynamika, autentyczność krajobrazu i jego struktura w badaniach nad turystyką, relacja krajobraz – turystyka, struktura krajobrazu postrzeganego przez turystów); *Krajobrazy. Antologia tekstów*, teksty zebrały, oprac. i komentarzem opatrł. B. Frydryczak i D. Angutek (koncepcje, morfologia krajobrazu, krajobraz i kultura, krajobraz jako widowisko: podróż malownicza, narodziny nowożytnego krajobrazu, natura jako krajobraz i wolność człowieka, przemiany koncepcji dziedzictwa i krajobrazu, krajobraz przeżywany: antropomorfizacja krajobrazu i jego praktykowanie); *Krajobraz a człowiek w czasie i przestrzeni* – Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 20, Sosnowiec (koncepcje współdziałania człowieka i natury w krajobrazie, funkcje krajobrazu kulturowego, krajobraz kulturowy w dobie rozwoju zrównoważonego); *Krajobraz kulturowy. Aspekty teoretyczne i metodologiczne*, red. U. Myga-Piątek (problem krajobrazu kulturowego w badaniach geograficznych, człowiek a przestrzeń społeczna: przykładowe kierunki transformacji, dynamika krajobrazu); K. Ostaszewska, *Geografia krajobrazu. Wybrane zagadnienia metodologiczne* (filozoficzne inspiracje badań krajobrazowych, definicje pojęć nauki o krajobrazie, regionalizacja, typologia krajobrazu, dedukcja i indukcja w geografii krajobrazu); *Handbook of Cultural Geography*, ed. by K. Anderson, M. Domosh, S. Pile, N. Thrift (*Culturenatures, Geographies of Nature in the Making, Reanimating Cultural Geography*); Alexander von Humboldt, *Aspects of Nature, in Different Lands and Different Climates*: http://www.avhumboldt.net/avhdata/Aspects%20of%20Nature/Vol0/Complete/Vol0_complete.pdf [dostęp 26.02.2019 r.]; W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae* Jana Długosza [Prace Monograficzne Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, t. 40] – jak podkreśla autorka „nie zawsze podnosi się fakt, że Długosz jest np. autorem pierwszego traktatu dającego

geograficzny obraz Polski w drugiej połowie XV w. Tymczasem praca ta, pomyślana i napisana jako osobne dzieło, włączona później na początek pierwszej księgi *Historii Polski* i opatrzona tytułem *Chorographia Regni Poloniae* stoi w rzędzie prac, które same z siebie mogą pomieścić jej autora w szeregu najwybitniejszych twórczych umysłów epoki. (...) To (...) pierwsza w polskiej literaturze rozprawa dająca obszerny obraz stosunków geograficznych Królestwa Polskiego i złączonych z nim ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego. (...) *Chorographia* jest bowiem dziełem autonomicznym w swojej treści, powstałym jako praca poświęcona geografii ojczystego kraju, w którym autor, operując dostępnymi sobie pojęciami i stosując swoistą, odrębną od innych swoich dzieł, metodę pracy przekazał te informacje i ten zasób wiadomości, jakie uważał za stosowne pomieścić w dziele geograficznym (...)”: <http://rep.up.krakow.pl/xmlui/handle/11716/2061> [dostęp 26.02.2019 r.].

³ Więcej: P. Eberhardt, *Prekursorzy niemieckiej geopolityki*, „Przegląd Geograficzny” 2011, t. 83, z. 4, s. 459, http://rcin.org.pl/Content/3494/WA51_15123_r2011-t83-4_Przeg-Geogr-Eber.pdf [dostęp 25.02.2019 r.].

⁴ „Było to innowacyjne podejście, ponieważ od tej pory nikt nie zestawiał ze sobą funkcjonujących dotąd niezależnie pojęć <ekologia> i <krajobraz>. Troll twierdził, że celem prowadzenia badań w takim ujęciu jest analiza funkcji krajobrazu i wyjaśnienie jego wielostronnych i zmieniających się zależności” – *Naukowcy o krajobrazie*: <http://lublin.rdos.gov.pl/naukowcy-o-krajobrazie-3> [dostęp 26.02.2019 r.].

⁵ Jak podkreśla Autor, przy analizie XVIII-wiecznych tekstów pamiętników pojawia się głównie jej południowa i wschodnia część, co więcej, „omawiane teksty nie noszą piętna romantycznej konwencji martyrologicznej, która w XIX stuleciu oplotła pisane dzieje zesań, czyniąc je mniej

Dodatkową zaletą jest wyróżnienie grupy pojęć, których używa zamiennie w dalszej części publikacji (chodzi m.in. o krajobraz – obraz, rys, opis czy określenia, tj.: pamiętnikarz, narrator, brygadier, zesłaniec – w odniesieniu do L. Sienickiego i J. Kopcia). J. Szymala przywołuje odmianę ekstrawertywną i introwertywną pod kątem krajobrazu Syberii, „obraz Syberii przed i po”, trasę zesłania pamiętnikarzy. Odnosząc się do historii Syberii XVIII w. wspomina o stosunkach społeczno-gospodarczych, nauce, kulturze, miejscach, które stanowiły ważne epizody w życiu L. Sienickiego, jak i J. Kopcia. Przypomina krótko biografie pamiętnikarzy, po czym przechodzi do opisu krajobrazu Syberii widzianej oczami zesłańców (kwestia obrazu ludów, ich religii, miast, rzek, fauny i flory) – z uwzględnieniem wszelkich czynników psychologicznych. W końcu, czytelnikowi ukazuje się pewien sposób oddawania krajobrazu w kontekście zmian, jakie mógł on przechodzić.

Drugi szkic pracy, *Królowa Bona w serialu Janusza Majewskiego*⁶ nie jest zwykłym przedstawieniem serialowej biografii królowej Bony, ale uwzględnia wszelkie poszukiwania w produkcji elementów cywilizacji wschodniej i zachodniej (jak zaznacza we wstępie Autor). J. Szymala zwraca uwagę na historiografię, pierwowzór literacki, kwestię konsultantów historycznych, serialowych, muzycznych (wymienia m.in.: Andrzeja Wyczańskiego, Andrzeja i Barbarę Fischingerów, Bolesława Przybyszewskiego, Alinę Wołowską, Annę

łyżkowską-Mironowicz), przygląda się aktorstwu, architekturze, scenografii, kostiumom, językowi i wizerunkowi śmierci. Uwagę może przyciągnąć kwestia samej inspiracji do nakręcenia *Królowej Bony*, poszczególnych części scenariusza, pracy nad scenami czy materiałami niezbędnymi do serialu. To temat dający czytelnikowi m.in. wizerunek filmowej biografii Bony odtworzonej na podstawie serialu Janusza Majewskiego, problematykę jej rzeczywistej sylwetki, ale przede wszystkim wgląd w kierunek biografistyki historycznej⁷ i filmowej, historii wizualnej⁸, filmowy portret postaci. Podsumowaniem jest opracowany przez Autora wykaz głównych wydarzeń historycznych pokazanych w filmie.

Zamki w Olesku i Podhorcach jako obiekty turystyczne i miejsca realizacji filmów historycznych to m.in. problem autentyczności architektury oglądanej na ekranie, która często jest zastępowana obiektami-odpowiednikami, podobnymi do oryginału. Autor skupia się na zamkach w Olesku i Podhorcach (Ukraina), które były miejscem realizacji wielu filmów historycznych. Omawia krótko rys dziejów miejscowości Olesko i Podhorce, po czym analizuje ich rolę w historii kina uwzględniając ich obraz jako obiekt turystyczny. Przywołując rolę Oleska w historii kina podaje czytelnikowi (w tabelach) szczegółowy opis sekwencji dokumentu *240. rocznica śmierci Jana III Sobieskiego* (Olesko jako miejsce narodzin monarchy, chociaż należy przypomnieć jeszcze

szczyrymi”: J. Szymala, *dz. cyt.*, s. 46. Interesujące mogą okazać się *Pamiętniki z pobytu na Syberii* Rufina Piotrowskiego (uczestnika powstania listopadowego, emigranta, pamiętnikarza, który podejmował próby uwolnienia kraju z niewoli), które są świadectwem trudu, poświęcenia, oddania życia walce o Ojczyznę, tęsknoty za nią. Można w nich odnaleźć opis Syberii, widoki, przygody z życia itp., aczkolwiek są one naznaczone pierwiastkiem romantyczno-martyrologicznym, stanowią pewną konfrontację ze wspomnieniami L. Sienickiego i J. Kopcia. Z kolei, jeśli mowa o tzw. pejzażu zesłania (pejzażu sybirskim) przypomnieć można, iż „szczególnie ważny dla kształtowania historycznej świadomości i imaginacji romantyków był [właśnie – P.L.] krajobraz Syberii i ziem kaukaskich. Swoistym prologiem stała się tu *Droga do Rosji* A. Mickiewicza; obraz ogromnych, pustych, pokrytych śniegiem przestrzeni, znaczonych gdzieś w dal biegnącymi drogami zdominował wyobraźnię pisarzy i, jak się zdaje, także poetycką wizję Syberii (...). Z dzieł zesłańców pejzaż Syberii wyłania się trochę inny: kraj stepów, tajgi i tundry, fascynujący ogromem i bogactwem roślinności; przerażający zimną obcością, barbarzyństwem, zanikiem człowieczeństwa u ludzi”: A. Kowalczykowa, *Pejzaż romantyczny*, Kraków 1982, s. 73; dla porównania patrz: *Anelli* J. Słowackiego, gdzie – „ku zdumieniu ważnego czytelnika – nie ma prawie opisów krajobrazu! Są o nim tylko

wzmianki, pojedyncze zdania lub fragmenty zdań mówiące o przyrodzie sybirskiej i o emanującym z niej nastroju. Słowacki nie opisuje krajobrazu – mimo to widzimy Syberię nie mniej wyraziście niż z pamiętnikarskich relacji”: A. Kowalczykowa, *Pejzaż...*, s. 74 oraz J. Słowacki, *Anelli* [Fragment], Nr 20, [w:] Tamże, s. 189-190.

⁶ Zob.: <http://www.film Polski.pl/fp/index.php?film=123697> [dostęp 27.02.2019 r.].

⁷ Przydatna może okazać się również praca: *Biografistyka we współczesnych badaniach historycznych. Teoria i praktyka*, red. J. Kolbuszewska, R. Stobiecki oraz artykuł: W. Wojdyło, A. Fordoński, *Refleksje historiograficzne Profesora Romana Wapińskiego odnośnie do Biografistyki w Polsce*, „Dzieje Najnowsze” 2016: R. 48, 3, <http://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/DN/article/viewFile/DN.2016.3.08/10486> [dostęp 25.02.2019 r.].

⁸ Oprócz przywołanej przez Autora publikacji, m.in.: D. Skotarczak, *Historia wizualna*, pomocny może być artykuł: P. Witek, *Metodologiczne problemy historii wizualnej*, „Res Historica”: czasopismo Instytutu Historii UMCS, 2014, nr 37, <http://reshistorica.umcs.lublin.pl/wp-content/uploads/issues/37/9.witek.pdf> [dostęp 26.02.2019 r.].

np. o Michale Korybucie Wiśniowieckim, Janie Daniłowiczu jako o postaciach związanych z Zamkiem w Olesku) z podziałem na minuty oraz opis sekwencji filmu *240. rocznica...* dotyczący Podhorców. Na uwagę zasługuje przytoczony wykład prof. Stanisława Niciei odnośnie Oleska z filmu dokumentalnego *Zamki kresowe w Rzeczypospolitej – Olesko i Podhorce* (TVP Rzeszów), dotyczący m.in. dzieł sztuki itd.; to pewien materiał promocyjny, jeśli chodzi o miejsca atrakcyjne turystycznie. Autor zaznacza, że czymś niezwykłym byłoby zebranie dotychczasowego materiału i stworzenie filmu lub (ukierunkowując się na turystykę/promocję regionu) przewodnika audiowizualnego odnoszącego się do obu miejsc.

W artykule *Wizualizacja baroku w realizacjach Wytwórni Filmów Oświatowych* J. Szymala przytacza związki kina z historią (nie zapominając, że historia kina może być jedną z nauk, ale kino *sensu stricto* traktowane jest jako rodzaj sztuki widowiskowej), przywołuje pojęcie filmu historycznego, skupia się nad materiałem filmów wyprodukowanym przez Wytwórnę Filmów Oświatowych w Łodzi. Na uwagę zasługują dwa przedstawione w pracy: *Barok wileński* (reportaż z Wileńszczyzny prezentujący zabytki barokowej architektury sakralnej, reżyseria i scenariusz: W. Szpak, 1988)⁹ oraz *Barok krakowski* (film dokumentalny, reżyseria i scenariusz: A. B. Czulda, narrator: prof. dr hab. T. Chrzanowski, 1994)¹⁰. J. Szymala wymienia także kilka filmowych przedstawień dziejów wojen polsko-szwedzkich w XVII w. Z uwzględnieniem czasu ich powstania. Skupia się również na analizie tekstu poświęconego filmowemu portretowi Henryka Alberta de la Grange d'Arquien oraz podaje definicję filmu o kulturze i sztuce (mając na uwadze gatunek filmu związany z kulturą baroku). Omawiane filmy (podejmujące tematykę historii kultury baroku) zostają poddane szczegółowej analizie, w pewien sposób są ze sobą skonfrontowane (jeśli chodzi o *Barok krakowski* i *Barok wileński*), co zostaje

podsumowane tabelą – wykazem wybranych filmów łódzkich związanych ze wspomnianą tematyką – opracowaną przez Autora.

Nowe drogi otwiera szkic *Filmowy portret ojca królowej Marii Kazimierzy d'Arquien Sobieskiej*, który ma na celu przybliżyć portret markiza d'Arquien w filmie z naciskiem na relację ojcowską w odniesieniu do polskiej królowej Marii Kazimierzy. Autor porównuje obraz filmowy z opracowaniami badaczy, wymienia filmy poświęcone Henrykowi Albertowi de la Grange d'Arquien, przywołuje beletrystyczną biografię Marii Kazimierzy Tadeusza Boya-Żeleńskiego, *Marysieńka Sobieska* oraz monografię prof. Michała Komasyńskiego (historyka czasów Jana II Sobieskiego) *Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska królowa Polski 1641-1716*. „Konfrontuje” *Marysieńkę Sobieską* z filmem-komedią historyczną *Ojciec królowej* (reżyseria: W. Solarz, scenariusz: J. S. Stawiński, markiza d'Arquien gra Ignacy Machowski, Marię Kazimierę – Anna Seniuk). Analizując wspomniany film Autor porusza się wokół historycznego i filmowego obrazu markiza, jego wizerunku przed pojawieniem się na ekranie oraz kolejno – odsłania odbiorcy jego obraz, który ukazuje się w trzynastej minucie filmu, nie ujawniając jeszcze swojej tożsamości (wszystko to przeplata się z różnymi scenami/opisami zachowań markiza, które dają obraz jego relacji względem Marii Kazimierzy). Podsumowaniem jest przywołanie opinii krytyków i historyka nowożytności, M. Komasyńskiego na temat *Ojca królowej* (Autor zwraca uwagę na wizerunek markiza w filmie, jego zachowania, ubiór, życie codzienne itd., uwzględniając to, jaki był on w rzeczywistości), i zamieszczona na końcu nota filmograficzna.

Na Zachodzie bez zmian. Historia, powieść, film to m.in. odniesienia tytułowej powieści i analiza adaptacji filmowej w aspekcie I wojny światowej (przywołanie krótkiego zarysu historii I wojny światowej na froncie zachodnim w oparciu m.in. o podręcznik do historii powszechnej XX w. prof. Jakuba Tyszkiewicza i Edwarda Czapiewskiego). Autor skupia się na powstaniu jednego z najgłośniejszych dzieł

⁹ Patrz: <http://www.filmpolski.pl/fp/index.php?film=423183> [dostęp 25.02.2019 r.].

¹⁰ Zob. krótki opis: <http://www.filmpolski.pl/fp/index.php?film=4214749> [dostęp 25.02.2019 r.].

literatury XX w. – *Na Zachodzie bez zmian* Ericha Marii Remarque’a, pierwszej adaptacji filmowej nakręconej na podstawie książki w Hollywood w 1930 r. oraz drugiej z 1979 r. (reżyseria: D. Mann, scenariusz: P. Monash), której nie dożył Remarque. Zdaje się, iż analiza drugiej adaptacji filmu jest głównym przedmiotem szkicu i zarazem uzupełnieniem naukowego niedosytu. J. Szymala podaje interesujące zestawienie fotografii z filmu, które przedstawiają bohaterów, tj.: Stanisław „Kat” Kaczyński, Paul Bäumer, Joseph Behm, Albert Kropp, Friedrich Müller, Franz Kemmerich, Peter Leer, Tjaden, Haie Westhus, Detering, wraz z opisami z książki, jak i filmu; przypomina o aspekcie młodości w filmie, przywołuje amerykański obraz filmowy Stanisława Kaczyńskiego walczącego we Francji dla Cesarstwa Niemieckiego oraz sceny z Deteringiem (odniesienie ponadto do obrazu matki jako istotnego elementu fabuły i symboliki butów), nawiązując do filmu i powieści Remarque’a. Autor przywołuje także inne teksty, które podejmują tematykę I wojny światowej w związku ze wspomnianymi adaptacjami (np. *Telegram Zimmermanna*, powieść Jaroslava Haška, *Przygody dobrego wojaka Szwejka*), daje obraz gier komputerowych o I wojnie światowej czy też zachęca do wnikliwej analizy (i rozróżnienia) pojęć, tj. adaptacja i ekranizacja filmowa. Objasnienie literackiego i filmowego pojmowania kultury, problem wypełniania wolnego czasu na froncie, wizerunek ostatniego niemieckiego cesarza i króla Prus oraz nota filmograficzna zdają się być zakończeniem szkicu.

Czym innym jest *Kino czarnogórskie. Rys historyczny i atrakcyjność turystyczna*. To szkic, który wtajemnicza czytelnika w mało znany bądź zapomniany obszar badawczy, jakim jest kino Czarnogóry (w aspekcie historycznym, turystycznym i filmoznawczym). J. Szymala bierze na warsztat czarnogórską historię kina w odniesieniu do turystyki historycznej i

filmowej, przywołuje kino jugosłowiańskie w Polsce, tworzone wytwórnie filmowe, odwołuje się do biografii Szczepana Małego, który jako car Rosji w latach 1767-1772 rządził Czarnogórą i przytacza pierwszy czarnogórski pełnometrażowy film *Lažni car* (reżyseria: V. Stojanović, scenariusz: R. Đurović, 1955) opowiadający historię tego władcy. Kolejno, Autor prezentuje odbiorcy filmowy portret Piotra I Petrowicza-Niegosza (który po śmierci Szczepana Małego przejął władzę) we wspólnej produkcji czarnogórsko-ukraińskiej zwracając uwagę na ujęcia krajobrazu i możliwości wizualne. W tekście pojawiają się również nazwiska, tj. Dušan Vukotić i Veljko Bulajić¹¹. Czytelnik może na chwilę zatrzymać się przy filmie *Czarnogóra, czyli perty i wieprze* produkcji Dušana Makavejeva, prześledzić festiwale filmowe organizowane w Podgoricy i Herceg Novi i podjąć dyskusję na temat skatalogowania jugosłowiańskich filmów dokumentalnych w kontekście badań nad kinem Czarnogóry. Niniejszy tekst to spojrzenie na tytułowe miejsce jako teren stanowiący nie tylko niebywały obszar badawczy pod kątem „uprawiania” historii, ale głównie zachęta do całkowitego oddania się temu miejscu, jeśli chodzi o szlak filmowy i walor turystyczny.

Historia w kinie. Z praktyki dydaktycznej to gotowa lekcja zajęć z historii w kinie (uwzględniając nieodzowną literaturę przedmiotu), a może nawet praca domowa do odrobienia (biorąc pod uwagę opracowaną przez Autora tabelę z zagadnieniami do wykonania skupiającymi się wokół analizy wybranego filmu przedstawiającego realia XVI-XVIII w.¹², i zarazem podjęcie próby odpowiedzi na pytanie: *jak uczyć historii w kinie?*). W pierwszej części szkicu J. Szymala daje czytelnikowi klucz do otworzenia nowej dyscypliny historii wizualnej – *historii w kinie*, druga z kolei część to sylabus zajęć (zrealizowanych przez Niego ze studentami) wzbogacony interesującymi materiałami i zamieszczonym na końcu kolokwium I i II¹³.

¹¹ Dušan Vukotić – rysownik jugosłowiański, reżyser krótkometrażowego filmu animowanego *Surogat* <Ersatz> produkcji Zagreb Film i trzynastominutowego filmu *Igra* <Zabawa>; Veljko Bulajić – jugosłowiański reżyser filmowy znany z filmów, tj.: *Pociąg bez rozkładu jazdy*, *Wojna*, *Zamach w Sarajewie*, *Ćowiek kogo treba ubiti* czy jugosłowiański film

wojenny z 1969 r. – *Bitwa nad Neretwą* – o którym pisze Autor w dalszej części pracy.

¹² Zob.: J. Szymala, dz. cyt., s. 148.

¹³ Sylabus przedmiotu *historia nowożytna – XVI-XVIII w.* – w *kinie*, na który składają się zagadnienia, tj.: związki kina i historii, film historyczny, historia na ekranie, historia w

Szkic ten to wartościowy szablon propozycji i wskazówek (do zajęć z tego przedmiotu), które mogą posłużyć nie tylko studentom, ale również – a może nawet przede wszystkim – nauczycielom w szkołach, którzy (na lekcyjne warsztaty) zechcą wziąć film jako niezwykle i wymagające narzędzie do pracy z historią.

Powyższe teksty stanowią o wyjątkowości pracy pod względem filmografii, historii w niej przedstawianej, jak i szeroko pojętej turystyki danego regionu. Głównym problemem jest tu m.in. podjęcie dyskusji na temat tytułowych pojęć, tj.: film, historia i turystyka, ich możliwych powiązań ze sobą (gdy czytelnik przechodzi do kolejnego szkicu), co nie jest prostym zadaniem, ale dla ułatwienia Autor stara się to zobrazować „przy użyciu” trójkąta, na który składają się wszystkie trzy pojęcia. Każdy kolejny szkic może okazać się coraz bardziej skomplikowanym – ale innowacyjnym – tematem zachęcającym do podjęcia niebanalnych badań w dyskursie naukowym.

Autor skorzystał z odpowiednio ważnej literatury podmiotu i przedmiotu, nie zapominając o filmografii i stronach internetowych. Dla ciekawości czytelnika (również takiego, który zawodowo nie ma styczności z kulturoznawstwem, filmoznawstwem w dosłownym tego słowa znaczeniu) bibliografię książki można poszerzyć o kilka pozycji, które zostały wymienione przy recenzowaniu niektórych tekstów. Atutem pozycji są zawarte w niej dobrej jakości ilustracje/fotografie, w tym trzy wykonane przez J. Szymalę, kadry z filmów (choćby Autor mógł pokusić się o jakiś krótki komentarz do nich – szczególnie jeśli chodzi o te zamieszczone na końcu studium) oraz indeks osobowy i geograficzny, co podnosi walory recenzowanej pracy.

Język, jak i styl publikacji jest zrozumiały. *Film – Historia – Turystyka* charakteryzuje naukową precyzją. Każdy tekst – który może być potraktowany osobno względem wcześniejszego/kolejnego szkicu – wnosi coś nietradycyjnego do całości. Należy powiedzieć,

iż porusza ona problemy, które powinny zmusić czytelnika do dyskusji na temat filmoznawstwa, turystyki filmowej uwzględniając aspekty historyczne, w końcu – powinna ona być refleksją nad wykorzystywaniem miejsc atrakcyjnych turystycznie (głównie zabytkowych) w produkcji filmowej.

Publikacja stanowi znaczny nabytek ukierunkowany nie tylko w stronę nurtu filmoznawczego, historycznego, kulturowego, turystycznego, ale jest to również zwrócenie uwagi m.in. na scenografię, schematy literackie, aktorstwo, szeroko pojęte rozważania na temat krajobrazu, jego przeobrażeń i stanu aktualnego. To cenny materiał zasługujący na przedmiot (dalszych) badań, np. pod kątem przedstawiania/wykorzystywania zdarzeń, obiektów historycznych w produkcjach filmowych, a być może aspiruje do wykreowania nowego produktu historii wizualnej.

Z uwagi na powyższe, niniejsza praca jest godna polecenia. Niech będzie pobudką dla czytelnika, który – po odłożeniu lektury – rozpali w sobie chęć podróżowania – stając się „początkującym turystą-włóczykijem” – do miejsc, jakie pojawiają się w filmach z naciskiem na szeroko pojęty aspekt historyczny (również kulturowy, literacki).

obrazach i słowach, teorie adaptacji filmowej, historia nowożytna w komedii filmowej, historia i muzyka w filmie itp. – patrz: J. Szymala, *dz. cyt.*, s. 150-154.